

UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARINING MA'NAVYI-
MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH METODLARI

Abdullayeva Nilufar Ixtiyor qizi

Guliston Davlat Univerisiteti

Pedagogika va Psixologiya yo'nalishi magistri

+998 99 346 95 86

Anontatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktab o'quvchilarining ma'naviy-madaniyatini shakllantirish metodlari, usul va vositalari, foydalanish bosqichlari tahlili keltirib o'tilgan. Ma'naviy-madaniyatni shakllantirish texnologiyasining nazariy asoslari keltirilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, madaniyat, sharq, alloma, iymon, e'tiqod, bilim, ilmsizlik, tarbiya, ta'lim, xalq og'zaki ijodi, tarix.

Аннотация: В данной статье анализируются методы, приемы и средства формирования духовной культуры учащихся общеобразовательной школы. Представлены теоретические основы технологии формирования духовной культуры.

Ключевые слова: духовность, культура, восток, ученые, вера, вера, знание, невежество, воспитание, образование, фольклор, история.

Annotation: In this article, the methods, methods and means of forming the spiritual culture of general education school students are analyzed. The theoretical foundations of the technology of formation of spiritual culture are presented.

Key words: spirituality, culture, east, scholars, faith, belief, knowledge, ignorance, upbringing, education, folklore, history.

Prezidentimiz Mirziyoyev Sh.M. ta'kidlashicha "Kitob – inson ma'naviy olamini boyitishda ulkan ta'sirga ega bo'lgan vositadir" degan edilar.

Umumta'lim maktab o'quvchilarning kitobga bo'lgan mehrini, qiziqishini oshirish bilan birga buyuk siymolarimiz: A.Navoiy, Z.M.Bobur, A.Temur, Mirzo Ulug'bek va boshqalarning ma'naviy meroslariga bo'lgan yana bir karra ortadi.

Ma'naviy-madaniy tarbiya – ma'naviy ongni bir maqsad ko'zlab tarkib toptirish, axloqiy tuyg'ularni rivojlantirish hamda xulq-atvor ko'nikmalri va odatlarini hosil qilishdan iborat. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadi jamiyat talablariga bog'liq bo'lib, bu talablar o'z navbatida ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi darajasi va jamiyatda yoshlarni o'qitish va tarbiyalash ishlarining hammasi yosh avlodga ma'naviy-axloq va e'tiqodni shakllantirishga, ularni Vatanga cheksiz sadoqat ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi lo'zim.

O'quvchi-yoshlarni tarbiyalashda sharqona va milliy odob-axloq normalari asosida ish yurutish bilan birga jamiyatga hurmat, mustaqillikni mustahkamlash, insonlarga insoniy munosabatda bo'lish, kabi fazilatlarni singdirishni atqo'zo etadi. Bu vazifalarni amalga oshirish o'quvchilarning jamiyatga bo'lgan munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Axloq-odob tarbiyasi milliy, ma'naviy, umuminsoniy qadriyatlar asosida amalga oshirilgandagina uning mazmuni yanada boyib boradi. Chunki, milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar axloqiy tarbiyaning hamma tomonlarini qamrab oladi. Ma'naviy-madaniy tarbiya-ta'lim berish bilan birga bog'liq bo'lgani holda, o'z xususiyatlariga, o'ziga xos vazifalari, uni tashkil; etishning forma va metodlariga ega bo'lib, maxsus ravishda o'rganilishi lozim. O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning muhim sharti sifatida o'quv va o'qishdan tashqari xilma-xil faoliyatlarning birligi to'g'risidagi tushunchalar bilan bog'liq.

O'quv va ma'naviy-madaniy tarbiya faoliyati bir-birlarini to'ldirilishi lozim: pedagog tomonidan tarbiyaviy bosqichga rahbarlik qilingan taqdirdagina biror maqsadga qartilganlik ma'lum bir tizim bo'lishi mumkin. Ma'naviy-axloqiy tarbiyalash avvalo tarbiyalanuvchi shaxsining tarkib topish jarayoniga rahbarlik qilishni taqozo etadi.

O'qituvchi o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyasida quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- a) O'quvchilarda jamiyatga va vatanga sadoqatini tarbiyalash;
- b) Mehnatga axloqiy munosabatini tarbiyalash;
- c) Atrofdagi kishilarga axloqiy munosabat;
- d) Shaxsning o'ziga, o'z xulqiga axloqiy munosabatini tarbiyalash;

Yuksak darajadagi ma'naviyatga ega inson – fidoyilik, jasorat, mardlik, o'z xalqini sevish, Vatanni qadrlash, ajdodlardan afxrlanish kabi olijanob fazilatlari bilan ajralib turadi. Insonning insonligi birinchi navbatda, uning ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamolligi, pokligi bilan belgilanadi.

Ma'naviy-axloqiy barkamollikning asosiy qirralariga yuqoridagi aytilganlardan kelib chiqib, quyidagilarni kiritish mumkin:

-ota-onasi, farzandlari, qo'ni-qo'shnilari, mahalla-ko'yi, qishloqdoshlari va butun mamlakat xalq farovonligi haqida qayg'urish;

-tevarak-atrofdagi insonlar unga kerak bo'lganligi singari, o'zi ham ularga kearkli bo'lishga intilishi;

-odob-axloqi, fe'l-atvorini yoqimli qilishni insoniy burchi deb hisoblash;

-ota-bobolardan, ajdodlardan yodgor bo'lib qolgan madaniy merosni qadrlash; milli qadriyatlarni e'zozlash va ularga sodiq bo'lib qolishi;

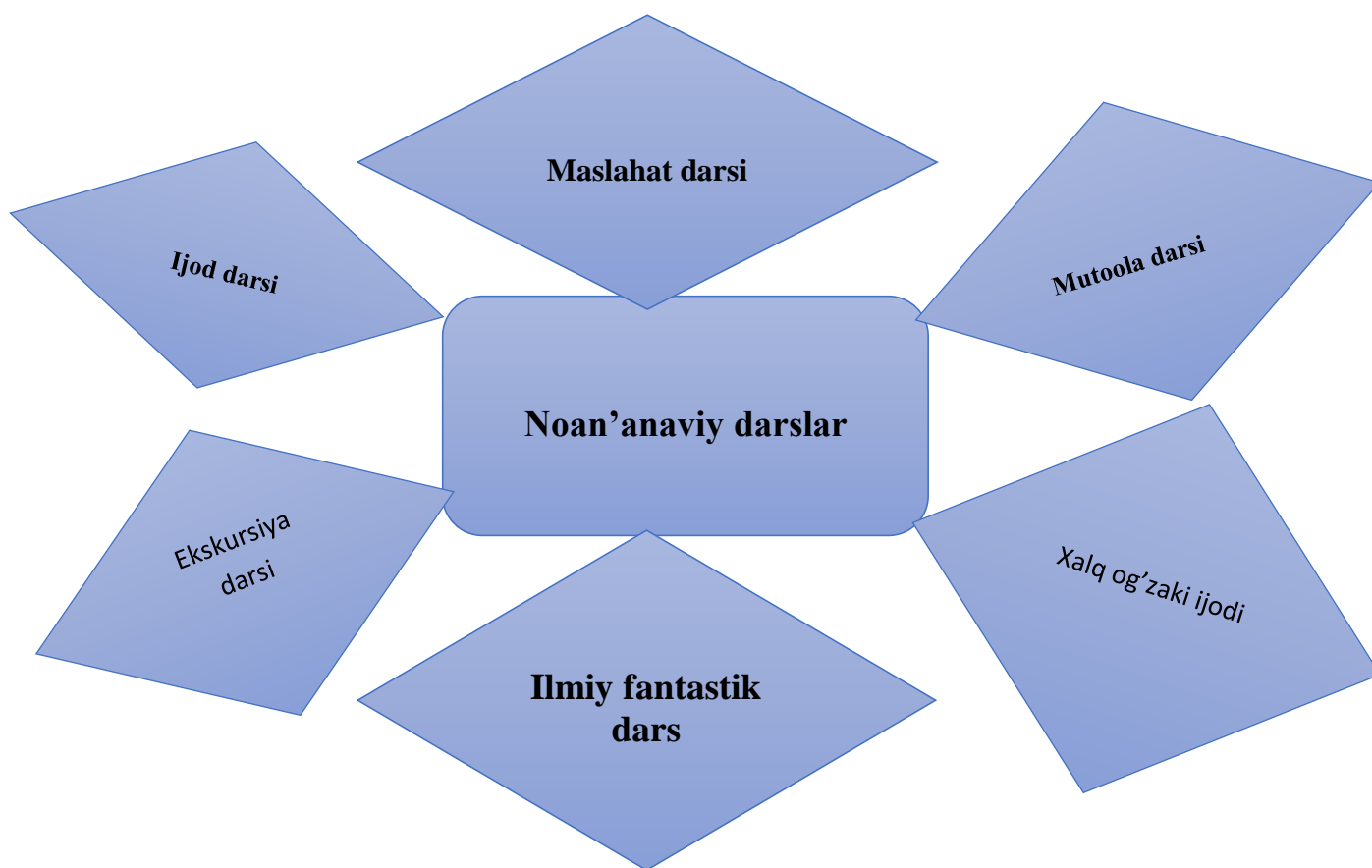
-watanparvarlik, xalqparvarlik, insonparvarlik tuyg'ularining barqaror bo'lishi;

-o'zaro muomala-munosabatda o'rnak bo'lishga moyillik, birovning og'irini yengil qilish;

- vatanni himoya qilish;

-va'daga vafoli bo'lish va h.k.

Maktablarda o'quvchilarning shaxsiy sifatlarini hisobga olib, sinfdan tashqari ishlarga tarkibiga kiruvchi noan'aviy darslar ham tashkil etilib kelinmoqda Masalan; ¹Konsultatsiya darsi, ijod darsi, mutoola darsi, ilmiy fantastika darsi, xalq og'zaki ijodi darsi, ekskursiya darslarini o'quvchilarning ma'naviyatini, madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan darslar.

Maslahat darsi - o'tilmoqchi bo'lgan dars yoki tadbirni oldidan mashg'ulot va tayyorgarlik darsi. Bunda barcha o'quvchilarning o'z istaklari va qiziqishlariga qarab o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda mustaqil takliflarini bildiradilar va bir birlari bilan shu dars yoki tadbir rivoji bilan fikrlashadilar.

Ijod darsi –o'quvchilarning mustaqil ijodlariga qaratilgan darsdir, ya'ni bolalarni o'z qiziqishlaridan kelib chiqqan holda guruhlarga bo'lish va bu guruhlarga o'qituvchining topshirig'i bilan vazifani bajarishga kirishish, ijod qilish. Belgilangan

¹ A.E.Kenjabayev, J.A.Kenjabayev. Masofaviy ta'lim samaradorligini oshirishda pedagogik innovatsiyatsion texnologiyalardan foydalanish.. Ilmiy ommabop nashr Termiz 2021. 53-54 betlar.

vaqt mobaynida „Eng ijodkor va faol guruh”, „Eng tashabbuskor guruh”, „Eng chaqqon va ishbilarmon guruh” nominatsiyalari bilan taqdirlash.

Mutoola darsi—bunda o'quvchilarga bir xil hikoya yoki ertak kitobdan ma'lum bittasini tanlab o'qib chiqadilar. Shundan so'ng ularga alohida savollar va testlar yo`zilgan varaqchalar tarqatiladi va yo`zma javob beradilar. Dars oxirida kitobda o'qigan hikoyalari yuzasidan qisqa xulosa aytiladi.

Ilmiy fantastika darsi- o'quvchilarning o'rgangan bilimlari asosida ijodiy xayol, taxminlar o'ylab topish mashqi orqali mustaqil fikrlashni kengaytirish. Mavzuga mos bo'lgan ertak, afsona, hikoya, multfilm, kinofilm qahramonlariga oxshatib fantaziya qilib, o'xshatishlar bajarib ko'rsatish.

Xalq og'zaki ijodi darsi— o'quvchilarning milliy qadriyatlarni davomchilari sifatida qarash qiziqtiruvchi ilmiy fantastika darsi, texnologiyalarni o'z ichiga olgan dars. dars mobaynida unutilib borayotgan xalq ijodiga qayta zamonaviy sayqal berib o'quvchilarning o'z takliflarini inobatga olinib qayta ishlash va shu orqali ma'naviy merosimizga bo'lgan hurmat va qiziqishni so'ndirmaslik, balki yanada takomillashtirish.

²Ekskursiya darsi—o'quvchilarni turli obyektlar; muzey, ziyoratgoh, tabiat, madaniyat uylari, teatr tomoshalari, turli tadbirlar, sayilgohlar, tarixiy obidalarga sayohatlar uyushtirish. Bu orqali kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ma'naviy madaniyatining rivojlanishiga katta hissa qo'shib, tariximizga bo'lgan hurmatning yaqqol ifodasi bo'la oladi desak mubolag'a bo'lmaydi, zero ³„Tarixsiz kelajak yoq“ degan edilar birinchi prezidentimiz I.A.Karimov.

Xalq pedagogikasida, uning manbalarida jismoniy jazo tarbiyaviy ta'sir ko'rsatuvchi vosita sifatida aslo uchramaydi, aksincha jismoniy jazo yomon oqibatlariga olib kelishi ta'kidlanadi. Lekin xalq pedagogikasi tarixida tarbiya nuqtai nazaridan jismoniy jazoning shapaloq urish va quloq cho'zish shakllari ishlatilgani ma'lum.

Xalqimiz tarbiyaning turli metod va shakllarini amalga oshirishda xilma-xil tarbiya vositalaridan foydalanganlar. Xususan, xalq o'yinlari va o'yinchoqlar, xalq og'zaki ijodi, tabiat va inson munosabatlari, xalq tabobati xususiyatlari, turli to'y-tomoshalar marosimlari, sayil, yig'in, bazm, bayramlarda kattalar va bolalarning birgalikdagi ishtiroki, gap-gashtak va ulfatchilik, choyxona gurungi, aza ma'rakalari, uzoq safarga va ovga chiqish va h.k.

Tarbiya vositalaridan biri bo'lgan bolalar o'yinlarining o'z qoidalari bo'lgan. Shu qoidaga rioya qilmagan bolalarni «o'yin buzuqi» deb o'yindan chetlatishgan. Ya'ni o'yin jarayonida bolaning yaxshi va yomon jihatlari namoyon bolgan. E'tibor bersangiz, tarbiya vositalarining barchasi ko'pchilik ishtirokida amalga oshiriladi va

² A.E.Kenjabayev, J.A.Kenjabayev. Masofaviy ta'lim samaradorligini oshirishda pedagogik innovatsiyatsion texnologiyalardan foydalanish..Ilmiy ommabop nashr Termiz 2021. 53-54 betlar

³ Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. „Sharq“, 1998, 3-bet.

shubhasiz, bu juda muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Bunday bayram, sayil, gap-gashtak, yig'inlarda bolalarning yaxshi va yomon xatti-harakati ko'pchilikning ko'z o'ngida namoyon bo'ladi va shu ko'pchilik tomonidan baholanadi. Ota-onalar o'z farzandlari tarbiyasiga oid xulosalar chiqaradilar. Farzandlarning odob-axloqi haqidagi yaxshi fikrlar ota-onani quvontirsa, aksincha, farzandining xulqi haqidagi ta'na va isnodlar ulami tashvishga soladi. Bunda keksalar, ota-onalar: «Bolam, bu yurish-turishingni ko'rganlar, gap-so'zingni eshitganlar nima deydi?», «Mahalladagilardan uyat emasmi?», «Bizni uyatga (isnodga) qo'ydingku (sharmanda qildingku)», - deb aziyat chekishadi.

O'smir yoshdagi bolalarning choyxona gurungi, gap-gashtaklarining ham o'ziga yarasha qoidasi bor. Bu choyxonaga navbat bilan taklif qilish, o'rtoqlari bilan samimiy muomalada bo'lish, so'zlovchi gapini bo'lmaslik, navbat bilan gapirish, navbat bilan choy quyish, choyni o'ng qo'l bilan uzatish, no'z-ne'matlami teng baham ko'rish, dasturxonga undash va hokazolardir. O'smirlarning yaxshi fazilatlarini ham, yomon xulqi ham bu yig'inlarda namoyon bo'ladi. Kattalarning o'git-nasihatlarini olib, ulfatchilikda qatnashgan o'smirlar odob qoidalarini yaxshi o'zlashtirib oladilar.

Xalq pedagogikasida tarbiya vositalaridan yana biri mehmondorchilikdir. Marosim, yig'in, to'y-tomosha, gap-gashtak, choyxona gurguning barchasi mehmondorchilikni o'z ichiga oladi. Mehmondorchilik xalqimiz hayotiga singib ketgan eng yuksak kishilik fazilatlaridan iborat bo'lib, yoshlar tarbiyasida eng muhim tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Xonadon mezbonlari mehmonning ko'nglini olish, xursand qilish uchun eng yaxshi idish-tovoqlarni ishlatadilar, taniq taomlar pishiradilar. Mehmondorchilikning o'ziga xos qoidalar bolalarga pand-nasihat, maslahatlar berish orqali, shaxsiy ibrat-o'rnak ko'rsatib yoshligidan o'rgatib kelinadi. Shu tariqa xalqimiz yuqoridagi kabi tarbiya metodlari, shakllari va vositalari orqali yosh avlodni ahloqiy tarbiyalab, insoniy fazilatlarga o'rgatganlar.

Umumta'lim maktab o'quvchilarida manaviyatini shakllantirish maqsadida dastlab o'quvchilarga xulq-odob me'yorlari va O'quvchi yoshlarda ma'naviy axloqiy munosabatlarni shakllantirish ularning salbiy qoidalarini anglash va shaxs ongini shakllantirishga doir metodlar asosida amalga oshiriladi.

Bunga badiiy adabiyotlarni o'qish, kinofilm va spektakllarni tomosha qilish, maxsus tashkil etilgan kechalarda turli mavzularda suhbatlar tashkil etish natijasida axloqiy tushunchalar va xulq-odatlar paydo bo'la boshlaydi. O'quvchilar avvalambor o'zlarining va boshqalarning xatti-harakatlarini baholay boshlaydilar. Buning uchun turli ma'naviy-axloqiy mavzularda o'tkaziladigan suhbat va muno'zaralarda o'quvchini fikr yuritish, o'ylashga yo'naltirish, kreativligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Masalan, «Siz vatanparvarlik deganda nimani tushunasiz?», «Milliylik va Zamonaviylik – bu nima?» kabi mavzulardagi suhbat, bahs va muno'zaralar o'quvchilarni o'ylash, fikr yuritishga yo'llaydi, ularda salbiy xislatlardan

saqlanish, yaxshi odatlarni o'rganishga bo'lgan intilish va qiziqishlari tarkib topa boshlaydi. Ularning, ayniqsa, o'z xatti-harakatlarini baholashga bo'lgan intilishlari va ishonch, e'tiqodlari shakllanadi.

O'quvchi yoshlarning ma'naviy madaniyatini takomillash tizimida xalq og'zaki ijodining o'rni bebaho sanaladi, bu esa tariximizga hurmat, unutilib borayotgan ota bobolarimizning ma'naviy merosini keyingi avlodlarga yetkazib saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi, zero birinchi prezidentimiz ta'kidlaganlaridek „tarixsiz kelajak yo'q“ ekanligiga yana bir bor ishonch bildiramiz. Xalq og'zaki ijodidan namunalar darsliklarida yoritilib, ularning ongida ijobiy xislatlarni singdirishga xizmat qilmoqda.

Hayotning mazmunini to'g'ri tushuntirish, farzandlarga odob-axloqni o'rgatish, ezgu ishlarga odatlantirishda xalq pedagogikasining yuqorida ta'kidlangan tarbiya metodlaridan foydalaniladi. O'git va nasihat metodi xalq og'zaki ijodining turli janrlarida o'z aksini topgan. Masalan, xalq maqollari o'git va nasihat shaklida beriladi:

- Yaxshi bo'lsang kelinchak, bo'la ko'rma erinchak.
- Eling senga cho'zsa qo'l, unga doim sodiq bo'l.
- Ko'kka boqma, ko'pga boq.
- Mehnat qilsang yasharsan, katta-katta osharsan.
- Yo'qni borday qil, bomi bolday qil.
- Yaxshilik qilsang, yashir, yaxshilik ko'rsang, oshir.
- Obro' topaman desang - kamtar bo'l.

Ko'rib turganimizdek, maqollardagi odob-axloq mazmuni o'git- nasihat tarzida berilgan.

Sinf va sinfdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida O'quvchi yoshlarda ma'naviy-axloqiy munosabatlarini shakllantirishga, ularni darsga nisbatan qiziqishlarini orttirishga, milliy ma'naviy merosimizga sodiqlik, ajdodlar ruhini hurmat qilishga, mehnatsevarlik, vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan kreativ pedagogik texnologiya metodlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Bunday interfaol metodlarga «Fikriy hujum», «Yalpi fikriy hujum», «6x6x6», «Fikrlarning shiddatli hujumi», «Aqliy hujum», «Rolli o'yinlar» kabi metodlardan foydalanib o'quvchilarning ma'naviy axloqiy sifatlariga ma'lum jihatdan anchagina hissa qo'shadi.

«6x6x6» metodi

Ushbu metod yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchini muayyan faoliyatiga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruhlarning har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. «6x6x6» metodi asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6ta guruh o'qituvchi tomonidan o'rta tashlangan muammo (masala)ni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach o'qituvchi 6 ta guruhni qayta tuzadi. Qaytadan

shakllangan guruhlarning har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangi shakllangan guruh a'zoari o'z jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo (masala) yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

«6x6x6» metodining afzallik jihatlari quyidagilardir;

- 1) guruhlarning har bir a'zosini faol bo'lishga undaydi;
- 2) ular tomonidan shaxsiy qarashlarning ifoda etilishini ta'minlaydi;
- 3) guruhning boshqa a'zolarining fikrlarini tinglay olish ko'nikmalarini hosil qiladi;

4) ilgari surilayotgan bir necha fikrni umumlashtira olish, shuningdek, o'z fikrni himoya qilishga o'rgatadi.

Eng muhimi mashg'ulot ishtirokchilarining har bir qisqa vaqt (20) daqiqa mobaynida ham muno'zara qatnashchisi, ham tinglovchi, ham ma'ruzachi sifatida faoliyat olib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.M.Mirziyoyev 'Jamiyatda ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish, oilalarni qo'llab quvvatlash to'g'risida''gi 2020 yil 18 .02 PF5938 –sonli farmoni
2. A.E.Kenjaboyev,J.A.Kenjaboyev. Masofaviy ta'lim samaradorligini oshirishda pedagogik innavatsiyatsion texnologiyalardan foydalanish..Ilmiy ommabop nashr Termiz 2021. 53-54 betlar
3. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. „Sharq'',1998, 3-bet.
4. Milliy istiqlol g'oyasi; asosiy tushuncya va tamoyillar.T., „O'zbekiston'',2000 . 47-bet.
5. Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq”. Yoshlar nashriyot uyi. T.: 2019 5-bet
6. Erkaev A. “Ma'naviyat – millat nishino”. T.: “Ma'naviyat”. 1997, 27 bet.